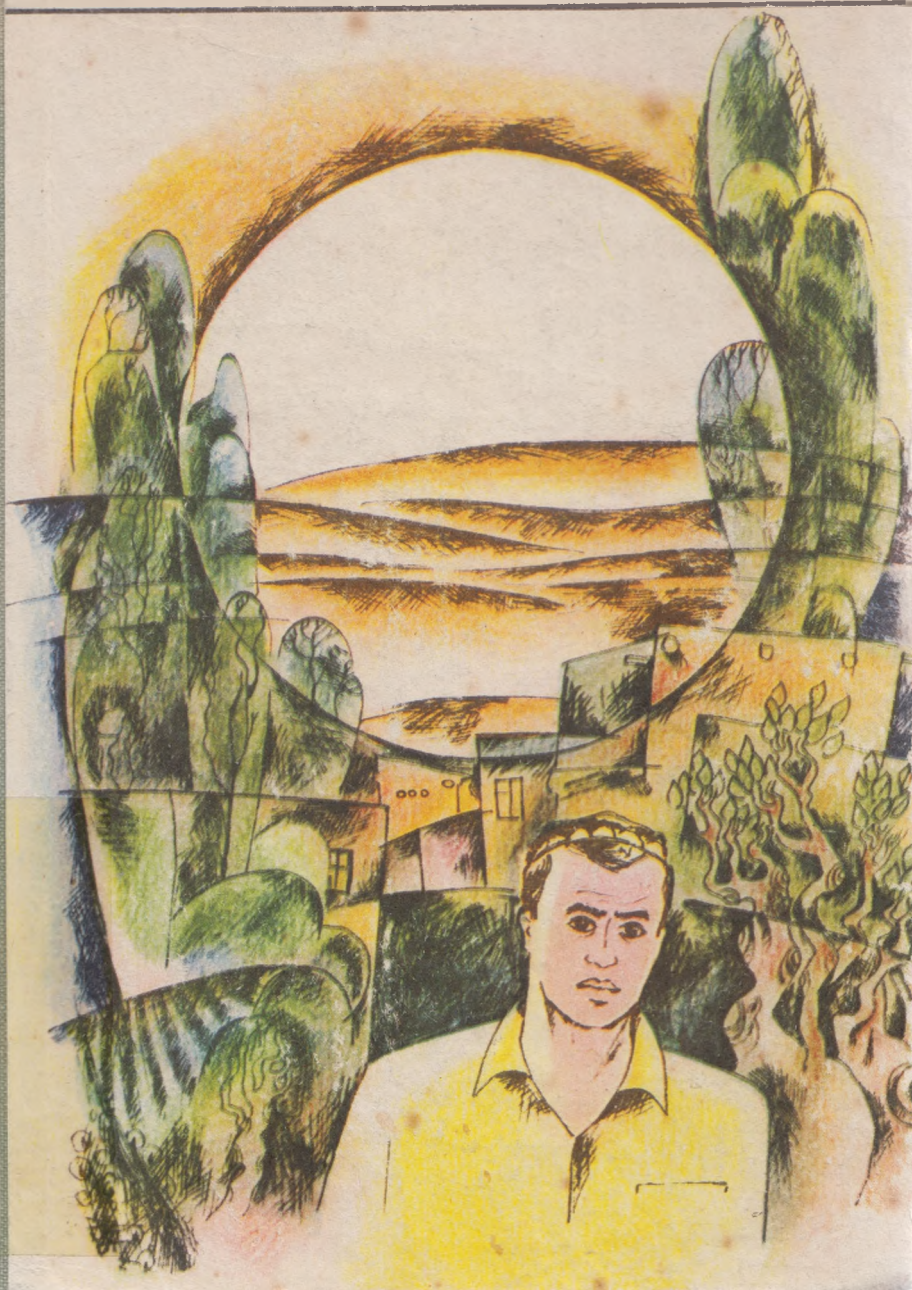

ЭМИН УСМОНОВ
ТИЛЛА ЧАНОК

821.512.133-31

У73

ЭМИН УСМОНОВ

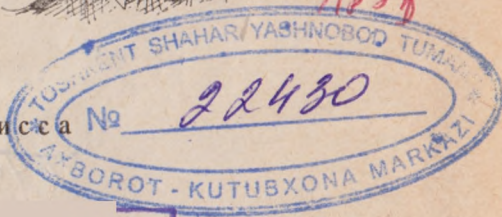
ТИЛЛА ЧАНОҚ

Қисса

№

22430

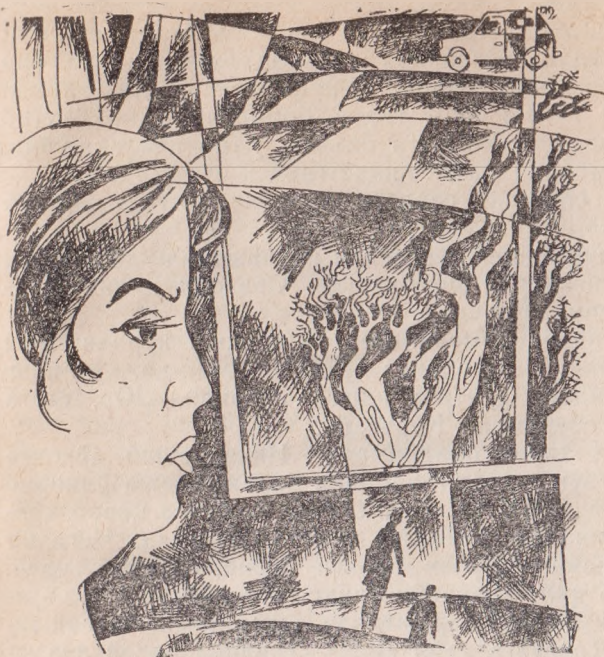
~~Ушбеков И.С. Маркетинг Комитети~~
~~ТИ ТВАР/ИЯ - нашриети~~

Тошкент—1980

Ёзувчи Эмин Усмонов бу қиссасида қишлоқ ҳаётида
руй бераётган ўзгаришлар ва шу ўзгаришлар билан
алоқадор маънавий, маънавий, маданий, иқтисодий маса-
лаларни ўртага ташлайди.

У $\frac{70302-8}{356(04)-79}$ 53—79

© Издателство «Бир гвардия». 1980 г.

МУҚАДДИМА ЎРНИДА

Камол идорадан бўшашиб, шалвираб чиқиб келди. Зинадан тушаверишда ҳардамхаёллик билан тўхтади. Кўзларини қисганича осмонга қаради. Қуёш терак бўйи кутарилиб қолибди. Эндигина ёзила бошлаган барглар офтоб тигида худди ёғ суртилгандек йилтираб кўринади. Ҳар қандай ҳиссиз одамни ҳам энтиктириб юборадиган бу тиниқ ранг унга заррача завқ бағишламади. Кўйлагининг кўкрак чўнтагидан сигарет билан гугурт олди. Сигаретни эндигина қалин лабларига қистириб, гугурт чақмоқчи бўлиб турганида худди осмондан тушгандек қаршисида бир одам пайдо бўлди. Бу эғнига оқ иштон билан оқ ятак кийган, ялангоёқларига калиш илган, бошидаги дўпписи уринганроқ, узун соқоли кўксини тўлдирган мўйсафид эди. Унинг қип-қизариб кетган кўзлари бежо жавдирар, ёноқ суякларни туртиб чиққан озғин, қўнғир тусли юзида ғалати табассум зухр этиб турарди. У қоқ суяк бармоқларини Камолга чўзди.

— Танга бер.

Унинг шамоллаганиданми ёки кам ухлаганиданми доим қонталаш кўзларида аламзадаликка мойил бир ифода ёлқинланиб турарди. Унинг юзи ҳамниша худди ҳозиргидек кулимсираб турар, бамисоли пиқоб тутиб олганга ўхшарди. Камолга баъзан у тирикчилик кўйида юрган одамларни мазах қилаётгандек туюларди.

— Нон ейман...— савдойи пучқайиб ётган қорнига уриб қўйди.— Танга бер...

Камол шимининг чўнтагини ковлаштирди-да, қўлига илинган тангаларни олиб узатди. Савдойи пулни оларкан, яна қиқирлаб кулди.

— Сен яхши одамсан. Сени худо яхши кўради. Мен ҳам,— у бирдан Камолнинг қўлидан тутди-да, кўчанинг париги бетидаги дўконга қараб судради.— Юр, сенга ширин нон обераман... Кўрасан...

Камол эътироз билдирмади. Икковлашиб дўконга киришди. Узун дастали шап-шап билан пашша ўлдириб юрган сотувчи йигит уларга елкаси оша бир қараб қўйди-да, шап-шапни пештахта остига ташлади. Негадир одатдаги жойи — тарози олдига бориб, ўдайиб турди.

— Хайр қил,— савдойи унинг олдига бориб қўл чўзди. Сотувчи афтини буриштирди, аммо қимир этмай тураверди.— Тангрига хайр қил...— савдойи ундан кўз узмай осмонга ишора қилди.— Ширин нон...

Ҳазабдан сотувчининг ранги бўзарди. У савдойини ҳозироқ дўкондан қувиб чиқаришга тайёр эди-ю, бироқ Камолнинг олдида ботинолмади. Очиқ турган картон қутидан майдаланиб кетган уч-тўрт дона печенье бўлакларини олиб, пештахтага ташлади.

Савдойи ҳамон ундан кўзини олмай тураркан, қўлидаги тангаларни узатди.

— Энди тангага бер,— у қиқирлаб кулганича қорнига уриб қўйди.— Ўзим ейман. Хо-хо-хо!..

Энди сотувчининг рангпар юзига қизиллик тепти. Дам савдойининг қўлидаги тангаларга, дам Камолга ҳайрон бўлиб боқаркан, бир зум нима қиларини билмай довдираб қолди. Камол унга эътибор ҳам бермай сигарет тутатди. Сотувчи савдойининг пулини олди-да, шошапиша санади. Сўнг ғалати илжайганича печенье тортиб берди.

Савдойи оғзининг танобини қочириб илжайди. Камолга ҳам қарамай ташқарига чиқаркан, ўзича сўзланди.

— Тангрига,— деди у печенье ушоқларига қараб,

сўнг иккинчи қўлидаги қоғоз ўрамига кўз ташлади.— Тангага,— у ариқ бўйида чуқур ўйга ботиб турган Камолга қараб яна такрорлади.— Тангрига, тангага,— сўнг оғзини катта очганича яккам-дуккам тишларини кўрсатиб хохолаб кулди.— Ёмон, бу ёмон одам,— у дўкон томонга ишора қилди.

Савдойи ариқ бўйидаги тутларнинг соясига чўнқайди. Унг қўлидаги печенье бўлақларини сувга ташларкан, тангрига, дея шивирлади. Сўнг қоғоз ўрамини очиб, солиб олган печеньесини иштаҳа билан ея бошлади. Камол унинг ҳар бир ҳаракатини кузатаркан, кетишини ҳам, тураверишини ҳам билмасди. Бу савдойи одамни у яхши кўрарди. У ғоят беозор, айни вақтда оқкўнгли эди. Савдойи истаган пайтида кўнгли тортган хонадонга кириб борар, лекин ўтирмас, нима беришса тик турганича еб-ичиб чиқиб кетарди. Унинг насл-насабини, отини ҳеч ким билмас, ҳатто қаерда ётиб туриши ҳам номаълум эди. Одамларнинг гапича у уруш йиллари тўсатдан пайдо бўлиб қолганмиш-у, шу-шу бу атрофдан кетмабди. У худди осмондан тушгандек тўсатдан пайдо бўлар, қачон, қаерга кетганини ҳам ҳеч ким билмай қоларди.

Савдойи ҳаш-паш дегунча печеньеи еб бўлди. Ариққа энгашиб, ҳовучини тўлдириб сув ичди. Ҳўл бармоқлари билан соқолини тутамларкан, бошини сарак-сарак қилиб кулди.

— Ширин нон... маза...— у ариқ бўйидаги майсага чордана қуриб жойлашиб ўтиргач, Камолнинг этагидан тортди.— Эртак эшитасанми? Ўтир.

Камол унинг рўпарасига ўтирди. Ариқ лиммо-лим тўлиб оқарди. Бу йил баҳор серёғин келди. Ҳалигача чигит униб чиққан йўқ. Ишқилиб ҳаво юришиб кетсин-да.

— Ану-чи, одам юрса оёғи куядиган саҳронинг ўртасида бир шаҳар бор экан. Бу шаҳарда девлар яшаркан. Девларни кўрганмисан? Мана бунақа,— савдойи кўрсаткич бармоқларини икки чаккасига қўйиб, кўзларини чақчайтирди.— Шохи бор, думиям бор. Ўзи катта. Кўрсанг қўрқасан. Ҳа-а,— у юзига қўрқинчли тус берди.— Девлар битта тилла чаноқни пойлашаркан. Бизни пахтамизга ўхшаган. Фақат тилладан. Билдингми?

Камолга унинг эртаги қизиқ туюлмади. Ўрнидан туришга чоғланаркан, ҳафсаласизлик билан гап қотди.

— Пойлашса нима бўпти?

Савдойи оғзини катта очганича бошини орқага ташлаб, яйраб кулди.

— Шуниям, билмайсанми? Жинни-ей...— у кўрсаткич бармоғи билан Қамолнинг пешонасига нуқиди. Сўнг эртакни яна қайтадан айтиб берди ва ўзича хулоса чиқарди.— Ким девлардан тилла чаноқни тортиб олса ҳаммадан зўр бўлиб кетади, билдингми?— у бирдан овозини пастлатиб шивирлади.— Уша чаноқни сенга ўхшаган бола бориб олиб келибди-ю, кейин йўқотиб қўйибди. Тилла чаноқ бор жойда одамлар бир-бирини алдаса, ёмон кўрса бўлмас экан. Тилласи дарров айнаб қоларкан. Унинг йўқолиб қолганини ҳеч ким билмайди. Топиб олсам сенга обкелиб бераман, хўпми.

У атрофга олазарак кўз ташлади. Бир нарсадан чўчигандек бўйнини ичига тортганича, тутларни паналаб жадал юриб кетди. Қамол билан хайр-хўш ҳам қилмади.

Унинг орқасидан қараб қоларкан, Қамолнинг баттар кайфияти бузилди. Ажаб, нега савдойи унга бу ривоятни айтиб берди-а? Уша йўқолган тилла чаноқни топиб бераман, деб ўзича қувонтирмоқчи бўлдимикин? Кошки ҳозир Қамолнинг кўнглига шунақа нарса сизса. Унинг умидлари пучга чиқди. Режалари барбод бўлди. Ишонган одами шуҳрат гадоси бўлиб чиқди. Агар раиса қувгин қилмаганида ҳам унинг чўлга бош олиб кетишдан ўзга чораси қолмади.

БИРИНЧИ БОБ

Қамол кеча чўлдан қайтганида хотини Нигорадан бу гапни эшитиб ишонмади.

— Ишонмайсанми? Бориб кўринг бўлмаса,— деди Нигора эрининг қўлига сув қуя туриб.— Кўзи оч бўлмай ўла қолсинлар опачангизни.

— Бўлмаган гапни гапирма,— Қамол хотинининг гапини эламади.

— Вой тавба, вой тавба!— Нигора қизил сатиндан тикилган кенг кўйлагининг бурма ёқаларини ушлади.— Бориб кўринг деяпман-ку.

Қамол ичига пахта тиқилган ёстиқни биқинига тортиб ёнбошларкан, хотинини эрмак қилиб кулди.

— Боғча билан мактаб ҳовлиси неча сотихлигини биласанми ўзинг?

— Мен сизга танобчими?— деди Нигора бирдан зарда қилиб.— Боринг, опачангиздан сўранг.

— Ҳа, бўпти,— деди Қамол жеркиб.— Чойингни опе. У ёнбошлаган кўйи қайноқ чойни пуфлаб-пуфлаб

ичаркан, хотинидан кўз узмасди. Унинг қошиқдеккина юзи офтобда, дала шамолида қорайиб, қуруқшаб қолган. Кўзларида лоқайдлик ифодаси бор. У эридан бўлак ҳеч ким ва ҳеч нарса билан қизиқмайди. Уй-рўзгор, энгил-бош билан ҳам унча иши йўқ. Рўдапо бўлиб юраверади. Камол ўзингга оро бериб юр, деёлмайди. Бироқ Нигора ўзича бу нарсани тушуна қолмайди. Уруш тугаганига ўн йилдан ошди. Энди одамлар яхши еб, яхши кийишни, орзу-ҳавас кўришни истаб қолишган. Бу ўзгаришлар Нигоранинг шуурига ҳамон етиб боргани йўқ.

Камол бўшаган пиёлани узата туриб хотинининг қўллариغا разм солди. Қовжираб кетган рўзапоянинг ўзгинаси. Бўйнингга чирмашса худди тирнаётганга ўхшайди.

Камолнинг юраги ачиди. Қийин у бечорага. Эртадан-кечгача тиними йўқ. Беш-ўн кундан кейин қурт бошлади. Нигора ҳар йили ярим қути қурт тутати. У қурт боққанларга мукофот тарзида бериладиган бир кийимлик атлас ёки тўрт метр духобага ишқибоз. Атласни тиктириб кия қолмайди. Бир эмас уч ўғли бор. Бу йил бўлмаса ҳам янаги йили уларнинг тўйини қилиш керак. Бир кийимлик нарса бўлса ҳам кўздан нарироқ тургани яхши. Эрта-индин бирор лозимадага яраб қолади, дейди. Бола-чақасини, рўзгорини ўйлагани яхши, лекин ўзинича, ўзини қачон ўйлайди? Сатанг хотинлардек юзига ула чапиб, чикка бел бўлиб юрсин, демайди. Ҳар ҳолда... Нафсиламбирини айтганда хотини қандай юргани тузуклигини Камолнинг ўзи ҳам билмайди. Ҳамма қатори ишляпти. Ҳеч кимдан ортиқ, камлик жойи йўқ. Хўш, Камолга тагин нима керак? Нимадан кўнгли тўлмаяпти унинг? Хотинининг ҳалпиллаган кенг кўйлак кийишиданми? Пардоз-андоз қилишни билмаслигиданми? Меҳнаткашлигиданми? Мабодо Нигора салқин уйда елпиниб ўтирадиган, берсанг ейман, урсанг ўламан, дейдиган дарди-бедаво бўлганида нима қиларди? Нигора қишлоқда туғилиб ўсган қиз. Суяги меҳнат билан қотган. Даланинг меҳнатига ўрганган. Унга тунларни бедор ўтказиб қурт тутиш, далага чиқиб ишлаш писанд эмас. Бундан ташқари ҳарна эримга ёрдам бўлсин, дейди. Камол ёлғизқўл одам.

Нигора эрининг ўзоқ тикилиб қолганидан хавотирланиб уёқ-буёғини пайпаслади. Аллақачон пешонаси, кўзлари атрофига майда чизиқчалар тушиб, қаримсиқ тус олган юзини сийпалади. Қоқ суяк қўлларига қаради. Тирноқлари атрофида қора-қура доғлар бор эди. Эри-

нинг кўзи шунга тушган бўлса керак. «Бирам пижиқ-ки...»

— Ҳа-а...— деди Нигора таънали боқаркан. У Камолнинг яна нимадандир кўнгли тўлмаётганини сезиб турарди.

— Ўзим...— деди Камол ўйчанлик билан чой ҳўпларкан.

Нигора енгил тин олди. «Хайрият-эй...»

— Ҳовлига тўрт ариқ памидор экиб қўйдим,— деди у эрини қувонтирмоқчи бўлиб.— Сигирнинг охурини бошқатдан семон сувоқ қилдим.

— Шунақа ишларни қилиб бўлганингдан кейин оҳорироқ кийимларингни кийиб олсанг бўлмайдими?— Камол ҳамон хотинидан кўз олмай босиқлик билан гапирди.

Унинг гапи Нигорага худди чаён чаққандек таъсир қилди. Сакраб ўрнидан туриб кетди.

— Опачангизга ўхшаб пасон бўлиб юриш қўлимдан келмайди.— У кенг кўйлагининг этакларини жаҳл билан бир силкиди-да, қўшни хонага кириб кетди.

Малика ғайса бўлганидан буён ҳамма уни опа деб атай бошлади. Камол гарчанд синфдош бўлса-да, бари бир кўп қатори уни опа дер, бунга Маликанинг ўзи монелик билдирмасди. Нигора опачангиз деганда шунга ишора қилаётган эди. Бояги гапи ҳам азбаройи уни ёқтирмаганлигидан ўйлаб топилган нарсга бўлиши мумкин. Эртага бориб кўради-ку...

Камол чўлдан ҳориб келган эди. Йиғиштирилмаган дастурхон ёнида ёнбошлаганича кўзи иллинганини сезмай қолди.

* * *

Боғча баҳаво ерга жойлашган эди. Бир томони олмазор боғ, бир томони бедазор, олдидан бир ариқ сув шарқираб оқиб туради. Боғча биноти энг сўнгги лойиҳа билан қурилган. Ариқ бўйидаги икки туп азим чинор бинога кўрк, айни вақтда аллақандай осудалик бахш этиб туради.

Камол боғчага кириб келганида қоровул чол ҳовли рўясига сув сепиб, супураётган экан. У агроном билан қушқўллаб кўришди-да, чўққисоқолини тутамлаб қўйди.

— Келинг, мулло Камолжон,— у агрономнинг кутилмаган ташрифидан ҳайратда эди.

— Ўзим шундай... Ўтиб кета туриб киргим келди,—

Камол янги олинган жуякларга куз ташлади. Хали ҳеч нарса экилганга ўхшамайди. Хотини билиб-билмай гапирган шекилли.

— Бахай...— қоровул чол болалар ўйнайдиган айвончага ишора қилди.— Қани, мундай ўтирсинлар. Ман чой келтирай. Электр чойнак сабил эрталабдан бери неча марта қайнади. Ёлғиз кишининг томоғидан сув ҳам ўтмас экан, мулло Камолжон.

Камол худди унинг гапларини эшитмагандек янги олинган жуякларнинг тепасига келиб сўради:

— Ота, бу ерга ҳеч нарса экилганми?

Мўсафиднинг авзойи ўзгарди. Соқолини тутамларкан, Камолга эмас, негадир дарвоза томонга қараб туриб жавоб берди.

— Кеча чигит экиб кетишди, мулло Камолжон. Опа шундай деб фармон берибдилар. Боғчамизнинг мудираси кўп азият чекдилар.

Камол батамом гангиб қолди. У қоровул чолга нима дейишини ҳам билмасди. Умрида бирон марта бундай бачкана, кулгили ҳолга дуч келмаган эди. Бировга айтсанг, ўла қолса ишонмайди. Колхознинг шунча ери турганда болалар боғчасининг ҳовлисига чигит экиш... Бу нарсани ўйлаб топиши учун киши нечоғли тубан бўлиши керак. Қайси нодондан чиққан экан бу ақл?

— Бултур шаҳардан напармон бўлиб очиладиган жуда антиқа гул кўчатларини опкелган эдим,— мўсафид унинг хаёлини бўлди.— Бир чиройли очиларди денг.. Майдачаларнинг кўзи қувнаб юарди. Э, аттанг-а.

— Қандайдир англашилмовчилик бўлган, ота.

Бу ишнинг содир бўлганига Камолнинг ақли ҳамон бовар қилмасди. Назарида қоровул чол бирдан хандон ташлаб кулиб юборадигандек, кўп хафа бўлаверманг, ўғлим, ҳазиллашдим, дейдигандек туюларди. Бироқ мўсафид чуққисоқолини тутамлаганича афсусланиб бош тебратди.

— Мен ҳам шунчамикин деб ўйлаяпман, мулло Камолжон.

Камол боғчадан фаромуш бир аҳволда чиқди. Гарангсиган кўйи мактабга борди. Узун йўлканинг икки четидаги атиргул кўчатлари ўтқазилган майдон бузиб ташланиб, қайтадан жуяк олинган эди. Демак... бу ерга ҳам чигит экилгани рост. Камолнинг шуури ҳаддан ташқари тез суръат билан ишлай бошлади. Ҳозир кимга учрашиб, нима дейиши лозимлигини аниқ-равшан тасав-

нур қиларди. Ёнгинасидан юзига чап-тўзон аралаш илиқ шамол уфуриб ўтаётган машиналар шовқинига пинак бўлмас, худди қасди бордек ерин гурс-гурс тепкилаганича ариқ ёқалаб борарди. У баланд бўйли, кифтлари кенг, билаклари эшилиб турган паҳлавон келбатли йигит эди. Жуссасига яраша узун оёқларининг негадир икки томонга кириб ташлар, шу биле худди оғиб кетаётгандек чайқалиб юрарди. У табиятадан камгап, оғир-босиқ йигит. Аксига олиб хотинининг лаб-даҳани тезроқ. Аммо Камол бундан заррача азият чекмас, Нигоранинг жоврашларига мутлақо эътибор бермас эди.

Камол идорага кириб келганида Малика қабулхонадаги тошойна олдида тик турганича бошининг орқасига турмакланган сочининг текислаётган экан. Камол бир зум остонада туриб қолди. Ойнадан унга бўлиқ гавдаси сарғимтир жемперини тирсиллатиб турган, юзлари нақш олмадек таранг, кўзлари чақноқ бир қиз қараб турарди. Қизил атлас кўйлагининг туртиб чиққан баланд кўкрагининг латофатини ошириб, янада кўзга яқин қилиб кўрсатарди. У Камолни кўриб билинар-билинмас жилмайди. Унг бетида пайдо бўлган кулгичи чиройини очиб юборди.

— Хотинингиз пардоз қилаётганида ҳам шунақа индамай бостириб кираверасизми?— Маликанинг гап оҳангида эркаланишга яқин ўпка бор эди.— Қоқиниб, қирилиб кирмайсизми ҳеч бўлмаса.

Камол ҳамон ойнадан кўз узмай тураркан, беихтиёр қулт этиб ютинди. У Маликани биринчи марта ойна олдида, ўзига оро бериб турган ҳолда учратгани учунми нима дейишини, нима қиларини билмай каловланиб қолди. «Юзида бир дона ҳам чизик йўқ. Нигора ундан тўрт ёш кичкина-ю, аллақачон туршакдек буришиб қолди. Пардоз қилса кошки эди...» Камол хотинини пардоз-андоз қилаётган ҳолда кўз олдига келтиришга уринди, аммо буни сира тасаввур қилолмади.

— Қани, ичкарига марҳамат,— деди Малика ён томондаги эшикни очиб. Камолнинг қимирламай турганини кўриб ўзи йўл бошлади. Хонага киргач, тўрдаги ёзув столининг орқасидаги юмшоқ креслога бориб ўтирди.— Намунча анқаясиз, синфдош. Бугун жудаям чиройли бўлиб кетибманми?

Камол унинг рўпарасига келиб ўтирди. Маликанинг очилиб-сочилиб гаплашиши, ҳазил-мutoйибаси уни чалғита бошлаган эди. У раисанинг кўзига тик қараганича ҳазилга ҳазил билан жавоб берди:

— Сизни чиройли эмас, деган одам соқов бўлиб қолади, опа.

Малика ўзини кресло суянчигига ташлаганича қаҳқаҳ уриб кулди. Бўйнидаги тилла занжирни тузатиш баҳонасида кўйлак ёқасини тортиб қўйди.

— Индамай юриб-юриб сиз ҳам жуда гапини оласиз-а,— Малика ҳамон ўзининг кўркини намойиш этиб ўтираркан, улуғворлик билан сўради.— Хўш хизмат, синфдош?

— Моҳонкўлга бориб келдим,— деди Камол.— Шунини айтиб қўяй деб кирдим.

— Чигитни экиб бўлишибдимми?— бирдан жиддий тортиб сўради Малика.

Камол бош чайқади. Сўнг беихтиёр березент этигининг учини бир-бирига уриштирди.

— Эртага тугатишса керак.

— Моҳондаги ишларимиз юришиб кетмаяпти-да, а, Камолжон?— Малика бир қўлини кресло суянчигига, иккинчисини столга қўйганича суҳбатдошига ёндош қараб ўтирарди.— Одамларнинг бошини бошига қовуштирадиган ишбилармон бир одамни юборсак бўларди-да, у ерга. Нима дедингиз?

Камол чурқ этмади. Ҳамон этигининг учини учига уриштириб ўтираркан, оғир тин олди. Унга қолса, Моҳонкўлга одам юбориш эмас, борларини ҳам қайтариб келиш керак. Ўзлаштираман деса Қизилқумда минглаб гектар ер бор. Фақат Моҳонкўлга тегмаслик керак. Билган, қадрига етган одамга Моҳонкўл табиатининг беназир эҳсоли. Юлғун, саксовул, қандим сингари буталар ўсиб ётган ажойиб чўл ўрмони у ер. Ундан оқилона фойдаланиш лозим. Бу хусусда бултур, Моҳонкўлга ҳужум бошланганда Маликага кўп гапирган. Бироқ раиса унинг тушунтиришларига қулоқ солмади. Колхоз бир йилнинг ўзидаёқ Моҳонкўлда юз гектардан зиёд ер очди. Икки-уч йилдан буён фақатгина бу музофотда эмас, бутун мамлакатда қўриқ очиш, бўз ерларни ўзлаштириш авж олган. Одам оёғи тегмаган ерларга ўтирак ёшларини юборишяпти. Саҳроларнинг қоқ ўртасида янги шаҳар, қишлоқларни бунёд этиш режаларини тузишяпти. Малика ҳам мана шу оммавий ташаббусга қўшилиб, кўп қатори шон-шўхратдан, обрў-эътибордан бенаиб қолмаслик учун интилаётганларнинг бири. Бироқ Моҳонкўл хусусида Камолнинг ўз мулоҳазалари бўлиб, раиса билан фикри сира бир жойдан чиқмасди.

Малика гапн агрономга ёқмаганини сездн. Хуш-хандон кайфиятини бузмаслик учун унинг тезроқ чиқиб кетишини истади.

— Бошқа гапингиз ёқми? — бетоқатланиб сўради Малика. Бу сафар синфдош деган сўзни ишлатгиси келмади.

Қамол йирик гавдасига мос катта бошини кутарди. Қалин лабларини қимтиганича бир зум ўйланиб турди. Муштига йўталди. Шундан кейингина салмоқлаб гапирди:

— Бор, — деди дўрилдоқ овозда. — Бир нарсани сўрамоқчи эдим.

Малика ҳозир унинг дилни хира қиладиган кўнгилсиз бир гап айтишини бутун вужуди билан ҳис этиб турарди. «Ўлгудай сўхтаси совуқ. Доим нимадандир норози бўлиб юради. Бугун яна қанақа даҳмаза гап топиб келди экан?»

— Сўрай қолинг, — Малика вақти тифизлигини билдириб қўйиш ниятида жемперининг енгини хиёл қайириб, соатига қараб қўйди. Унинг билаги оппоқ, тикмачоқ эди.

«Хатто билакларигача ўзгариб кетган, — дея хаёлидан кечирди Камол. — Икки-уч йил олдин қўллари косовдек қоп-қора бўлиб юрарди. Қора мойга беланиб тракторни ўзи тузатаверарди. Бригадасининг аъзоларига қўшилиб ғўза ягана қиларди, биргалашиб дори солишарди. Унда ўзи ҳам тамоман бошқача эди. Тўғри сўз, чўрткесар эди. Раиса бўлганидан кейин ҳам шундайлигича қолаверди. Фақат бултур, колхоз биринчилар қатори пахта планини бажариб, орден олганидан буён бошқача бўлиб қолди. Димоғ пайдо қилди. Одамлар ҳақида илгаригидек куюниб, қайғуриб ўйламайдиган бўлиб қолди. Наҳотки, ҳурмат-эътибори ошганидан довдираб қолган бўлса? Йўғ-э, ёш бола эмас-ку, ахир...»

Улар мактабда ҳам, қишлоқ хўжалик институтининг сиртқи бўлимида ҳам бирга ўқишган эди. Маликага Камолнинг ўта оғир-босиқлиги, минғаймаслиги ёқмасди. Ҳозир ҳам ҳар бир сўзни ичидан қийналиб суғуриб олаётгандек салмоқланиб гапириши юрагини тошириб юборди. «Йигит деганнинг қадамидан ўт чақнаб турса, гапирадиган гапини шарт-шурт айтса қўйса. Бу нима лалайиб ўтириш».

— Боғча ҳовлисига чигит экишни сиз буюрибмидингиз?

«Эҳ-ҳа, гап буёқда экан-да. Нега бу кишининг қовоқ-

тумшуги осилиб кетди деса, болапарлиги тутиб кетган экан-да».

Маликанинг чеҳрасини ёриштириб турган ёқимли табассум ўрнини совуқ бир ифода эгаллади. Ҳамон ҳолатини ўзгартирмай жавоб берди:

— Ҳа, мен буюрганман,— унинг чиройли қилиб терилган унг қоши хиёл кўтарилди.— Хў-ўш...

Қамол пешонасини тириштирганича унга ер остидан хўмрайиб қаради.

— Нега?

Малика бошини буриб, агрономга ҳайрат билан боқди. Қамол гоят оққўнгиллик билан жавдираб турарди. Унинг қараши Маликанинг ғашини келтирди. «Ҳа, намуна энди... Нима, оламшумул фожиа юз берибдими? Боғчанинг ҳовлисига гул эмас, пахта эктирибди. Хўш, бунинг нимаси ёмон? Болалар учун бу ерга гул экилди нима-ю, пахта экилди нима? Бари бир эмасми?»

— Қачондан бери мен сизга ҳисоб берадиган бўлиб қолдим, синфдош?

У «синфдош» деган сўзга алоҳида урғу бериб, истехзо билан айтди. Шунинг учун ҳам бу сўз ҳозир калтак вазифасини ўтади. Қамол аста қаддини ростлади. Рўпарасида ўтирган кўҳлик қиз унга жуда ҳам бегона, тилини ҳам, дилини ҳам тушуниб бўлмайдиган тарсо туюлиб кетди. Мактабда ўқиб юрган кезлари у бутунлай бошқача эди. Ҳозиргисига мутлақо солиштириб бўлмайди. Вақт жуда ҳам бешафқат экан, кишини не кўйларга солмайди.

— Нега бунча ўзингизни қийнайсиз, опа?

Қамол бу сўзларни чин юракдан, дўстона бир тарзда айтди. Маликанинг қалбида алангаланган бошлаган ғазаб ўтига сув пуркалгандек бўлди. Унинг ранги бир оқариб, кизарди. Креслонинг икки четини тутиб, куч билан ўрнидан кўзгалди. Дераза олдида борди-да, гул тувакларига бармоқларини ботириб кўрди. Бурчакда турган сейф устидан сувли графинни олди-да, гулларга сув қўйди. Графинни жойига қўйгани бора туриб, кескин орқасига ўгирилди.

— Ҳадис чайналавермасдан сиз ҳам бирон марта бутун гап гапиринг. Нима демоқчисиз асти?

«Жуда ҳам юраги тор бўлиб қолган,— ҳадисдан ўтказди Қамол.— Ортиқча гап-сўзни кўтаролмайди. Йўқ, жинзаки эмас, фақат ҳамма нарсанинг ўта анқ, ҳисоб-қитобли бўлишини талаб қилади. Мана шунини «атоқ».

— Богчанинг ҳовлисига пахта экин шунчалик зарур-миди? — эзилган бир аҳволда сўради Камол.

— Бизда бир қарич ҳам бўш ётган ер бўлмаслиги керак, — Малика графининг сейф устига қўйгач, жойига келиб ўтирди. — Биласиз-ку, партия, ҳукуматимизнинг талаби шу.

— Гуноҳингга партия билан ҳукуматини шерик қил, деб ким ўргатган сизларга?

Малика довдираб қолди. «Вой писмиг-эй... Индамай юриб-юриб топган гапини қаранглар-а. Шу гап каттароқ бирор одамнинг қулоғига етса борми...»

— Шу нарса ҳам жиноят бўлмай ўла қолсин, — Малика энгаси қотганини билдириб қўйиш учун атай овозини бир парда кўтариб, зарда билан гапирди. — Боғча колхозиники, хоҳласа гул экади, хоҳласа дарахт ўтқазади, хоҳласа пахта экади.

Камол ҳавончадай мушти билан тиззасига оҳиста уриб ўтираркан, афсус билан бош чайқади. Ҳозирги гапи Маликани ҳар қандай ҳис-туйғудан маҳрум, сўтак қилиб кўрсатарди. «Бир пайтлари ўта қувноқ, серзавқ қиз эди. Райҳонни яхши кўрарди. Папкасида доим райҳон олиб юрарди. Партасининг устида ҳам ҳаминша бир тутам райҳон бўй таратиб турарди. Наҳотки, мана шу гулни, гўзалликни яхши кўрадиган қиз барча нозик туйғуларидан бевақт айрилиб қолган бўлса? Оламга ҳам, одамларга ҳам фақат даромад, ҳисоб-китоб кўзи билан қараса? Унинг юрагини қалқитиб, тошириб турган ҳислар қайда қолди?»

— Сиз арзимаган майда-чуйда нарсаларни жиноятга йўяверманг унақа, — дея танбеҳ берди Малика. — Яхши одат эмас бу.

— Бу қилган ишингизни ўзингизча олижаноблик деб ҳисоблайсизми?

— Сизга нуқул баландпарвоз гапларни гапириш бўлса, — деди Малика бир оз юмшаган, бироқ таънали оҳангда. — Бошингизда бутун бошли колхознинг жавобгарлиги бўлганда кўрардим аҳволингизни.

«Рост, катта бир колхозни бошқариш осонми? Ундан ҳар бир қарич ернинг, ҳар бир грамм пахтанинг ҳисобини талаб қиладиганлар қанча. Эҳ-ҳе... Ҳамма нарсани била туриб Маликани айблайвериши унча тўғри эмас. Чиндан ҳам унинг ўрнида бўлганида ўзи нима қиларди? Балки Маликадан бешбаттар иш тутарди».

— Раис бўлганимда балки мен ҳам хато қилардим, —

деди Камол атай ҳар бир сўзга алоҳида ургу бериб.— Лекин сизга ўшаб болаларнинг кўзини ўйиб олмасдим.

Малика кафти билан столга тарс этказиб урди. Пўрсилдоқ, чиройли лаблари титраб, гапиролмай қолди. Юзи оқаргандан оқариб, совуқ тус олди.

— Кўп ҳаддингиздан ошманг,— учинқироқ овоз билан бақариб юборганини ўзи ҳам сезмай қолди.

Камол ўрнидан вазмин қўзғалди. Ўнг қўлини кўксига қўйганича узр сўради.

— Мен сизни хафа қилмоқчи эмасдим, опа. Узр...

— Хафа қилмаганингизми бу ҳали?— Ғазабдан Маликанинг бутун вужуди қалт-қалт титрарди.— Ҳеч кимнинг эс-хаёлига келмаган гапларини топиб донм одамнинг дилини хира қилиб юрасиз. Менда нима қасдингиз бор шунчалик?

Камол ночор кулимсиради. У Маликанинг тўғри гапга нега бунчалик оғришиб, тутақаётганига тушунолмасди.

— Ҳеч қандай хусуматим йўқлигини яхши биласиз-ку. Бу гапларни фақат болаларга юрагим ачиганидан гапиряпман.

— Ҳа-а, болалар нима бўпти?

— Бизнинг болаларимиз пахтадан бошқа нарсани кўрмаслиги керакми, опа?— Малика қанчалик тутақса, Камол шунчалик хотиржам гапирарди.— Шу кафтдек ердан оладиган пахта билан эшагимиз туя бўлиб кетмас. Айтнинг, чигит экилган жойини текислаб қайтадан гулзор қилиб беришсин.

Маликанинг қаҳри келди. «Нега у ранса бўла туриб агрономнинг майлича иш тутиши керак? Нега Камол ўзини воҳиди қиёс фаҳмлайди? Нега ҳамма ундан ибрат олиши, унинг йўриғига юриши лозим? Ким бўпти у шунчалик?.. Раисанинг ишларига аралашишга ким ҳуқуқ берган унга? Индамагани сайин жуда ҳаддидан ошиб кетяпти. Ақли етса-етмаса ҳамма нарсага бир-бир тумшуғини суқиб кўради. Бултур Моҳонкўлга ҳужум бошланганда қанақа тўполоп қилди. Маликанинг устидан райком секретарига арз қилди. Яхшиямки, райком секретари дарров попугини пасайтириб қўйди. Шундан бери тинчгина юрган эди, бугун яна эски дарди қўзиб қолибди».

— Одамлар сизни қаттиқ ҳурмат қилишади, опа,—

деди Қамол астойдил куёниб.— Шаънингизга доғ туширадиган бунақа ишларга изи берманг.

— Менга қаранг, ўртоқ агроном,— Малика бошини орқага ташлаганича унга кибр билан боқди.— Бунчалик саҳоват билан ҳаммага ақл улашаверманг. Ўзингизга ҳам керак бўлиб қолади.

Қамолнинг сийрак қоилари чимирилиб, кўзларида совуққонлик пайдо бўлди. Бошидан дўнисишни олиб, кафтига тарсиллатиб урди. Жияғини бир-икки тортиб қўйгач, қайтадан бошига кийди. Япасқи даҳанини куч билан уқалади. Олдинга бир қадам қўйиб тўхтади. Малика истехзол қулимсираганича ундан кўз узмай ўтирарди. Афтидан у тортишувда устуи келгани учун ўзинча тантана қиларди. Аммо билмасдики, Қамол талашиб тортишгани эмас, унга оддий бир ҳақиқатни аңлатгани келган. У раисанинг арзимас бир хатоси туфайли болалар маънавий олами пуч, кўнгли қашшоқ бўлиб қолиши мумкинлигини айтмоқчи холос. Ўша бир парча ердан қанча пахта олинарди? Нари борса эллик кило, боринг, юз кило ҳам бўла қолсин. Шу бир уюм пахта билан колхознинг бири икки бўлиб кетмас? Раисани арши-аълога опчиқиб қўймас? Тўғри, колхознинг плани тўлса ҳаммага яхши. Деҳқоннинг косаси оқаради. Топган-тутганига қўр қўшилади. Лекин мана шу ердан олинадиган пахта билан тўладиган бўлса, колхознинг плани ҳеч қачон тўлмай қўйиб кета қолмайдими! Дунёдаги ҳеч нарса одамдан, айниқса болалардан азиз эмас-ку. Наҳотки, Малика бу нарсани тушунишни истамаса? Агар у тушунмаса кимга бориб арз қилиш керак?

Шу пайт телефон жиринглади. Малика истар-истамас трубкани олди.

— Лаббай,— деди у трубкани қулоғидан узоқроқ тугаркан. Аммо бирдан қиёфаси ўзгарди. Ўрнидан туриб кетгудек бўлди.— Ҳа, ўзимман, Халил ака. Экишними? Тугатяпмиз. Факат Моҳонқўлда яна бир икки кунлик ишимиз қолди. Йўғ-э... Шу ҳафта ичида албатта тугатамиз, Халил ака. Кеча правление аъзоларидан бири бориб кўриб келди.— Малика Қамолга қараб қўйди. Қутилмаганда миясига бир фикр келди-ю, қувончдан юзлари яшнаб кетди.— Халил ака, Моҳонқўлдаги ишларимизни тузукроқ йўлга қўйиш учун ишбилармон, қаттиққўл бир одамимизни юбормоқчимиз. Ҳозир у ерда механизатор йигитлардан бири бригадир. Кимни дейсизми?— у яна Қамолга қараб мамнун жилмайди. Бироқ унинг

TASHKENT SHAH VACHNOB TUMANI
22430

табассуми йигитнинг қўжўлини музлатиб юборди. — Камолжонни. Агроном йигит бор-ку... Ҳа, ҳа, ушани. Моҳонқўлни жуда яхши қўлади. Ўзи бош бўлиб, обод қилсин, дедик. Правление аъзоларининг қарори шу. Агар сиз ҳам қўллаб-қувватласангиз... Тўғри, бу колхознинг ички иши. Ҳар ҳолда сизнинг олдингиздан ҳам бир ўтиб қўяйлик дедик-да. Хўп, саломат бўлинг, Халил ака.

Малика трубкани жойига қўяркан, ўзини кресло суянгичига ташлади. У қувончдан терисига сиғмас эди. Бу фикр миясига қаёқдан келиб қолди, а? Минг йил ўйлаганида ҳам бундан ортиқ жазо тополмаган бўларди.

— Нега турибсиз? Утиринг, — деди Малика илжайганича.

Камол унга сўзсиз боқиб турарди. Бу қарашда жуда кўп маъно бор эди. У ўзининг ҳайратини ҳам, нафратини ҳам кўзлари орқали баён этмоқда эди. Малика бунни кўриб, англаб турган бўлса-да, ўзини билмасликка олди. Қўл остидаги бир агрономнинг ёмон кўриши унга этини чимчилагандек ҳам таъсир қилмасди. «Ёмон кўрса ундан нари, — деб ўйлади у ўзининг ҳақлигига шубҳа қилмай. — Чўлга бориб таъзирини еб келса, иккинчи маҳмаданагарчилик қилмайдиган бўлади. Чўлнинг шундай азоблари борки, дунёга келганига пушаймон қилдириб юборади».

— Топшириқ тушунарли-ку, ўтириб нима қилдим.

Камол бу гапни киноясиз, ўзини хотиржам тутиб айтди. У Моҳонқўлга боришдан қўрқмасди. Одамлар икки йилдан бери ишлашаяпти. Ушалар қатори юраверади. У фақат бир нарсадан — юрагидаги дардини тегishли жойга бориб айтолмай доғда қолишдан қўрқади. Назарида унинг гапи ҳаммага бирдек тааллуқли. Моҳонқўл бир томони Зарафшон, бир томони Амударёга туташган минглаб гектарни ишғол этган юлғунзор ўрмон. Бу ерда жуда катта чорва хўжаликлари ташкил этиш мумкин. Ҳозир йил сайин чорва озуқаси ҳаммани ташвишга солмоқда. Баъзан қиш чўзилиб, ем-хашак танқис бўлиб қолган йиллари хўжаликлар жуда катта зарар кўришяпти. Бундай йиллари колхоз пахтадан орттирган даромадини чорва ўпириб кетяпти. Шу нарсани била туриб тайёр озуқа базасини йўқотиш инсофданми? Тўғри, бизга биринчи навбатда пахта керак? Сабзавот, мева-чева керак. Лекин чорва маҳсулотлари-чи? Гўшт, сут-чи? Булар ҳамма нарсдан зарур эмасми? Агар Моҳонқўл чорвачилик базасига айлантирилгудек бўлса ўрмон хўжалиги

ходимлари сунъий саксапулзор, терескинзор барпо эта-
миш, деб ортиқча сарф-харажат қилиб юришмасди. Ҳеч
бўлмаса бу ерларда каттароқ бир қўриқхона ташкил
этилса эди. Лекин унинг гапига на ранса, на райком сек-
ретари қулоқ солишмаяпти. Энди унинг ўзини мана шу
табиат эҳсонини поймол этингга юборишяпти. У бормай-
ман деёлмайди. Борди-ю, у бош тортса, бошқа бировни
юборишди қўйишди. Балки ўша бошқа биров ўзини
кўрсатиш, ном чиқариш учун Моҳонкулни ўзлаштириш-
ни янада жадаллаштириб юборар. Кейин нима бўлади?
Нима бўларди, тузатиб бўлмас хато юз беради. Ундан
кўра ўзи боргани тузук.

— У ерда бригадир бўлсангиз ҳам ҳозирги ойлигин-
гиз сақланади. Буёғидан хотиржам бўлинг.

«Хотиржам қилиш учун топган нарсасини қаранглар-
а. Йўқ, у ўзини авлиёсифат қилиб кўрсатмоқчи эмас.
Менга пулнинг кераги йўқ, демайди. Керак. Тирик одам-
га нимаки зарур бўлса ҳаммаси керак. Фақат бу нарса-
ни Малика алоҳида таъкидлаб айтгани галати туюлди.
Агар ойлигинг камаяди деса бормасмиди? Ҳамонки, кўп-
чилик шунга қарор қилибдими, бўйин товлаб бўлмайди.»

— Мабодо бу мени ўз ёғимга қовуриш усули эмас-
ми?— кутмаган ҳолда кулимсираб сўради Камол.

— Тушунмадим?— Маликанинг қошлари чимирилди.

— Ҳадеб сўз ўйини қилавермай очикроқ гапиринг.

«Тавба, ҳатто сўз ўйини қилишга ҳам тоқати йўқ.
Ҳамма нарса худди кафтида тургандек очик-ойдин бўли-
шини истайди. Унинг учун ҳаётда ҳеч қандай сирли, мав-
ҳум нарса бўлмаса. Ҳеч қачон таваккал қилмаса. Ҳар
бир хатти-ҳаракатини олдиндан пухта ўйлаб, режалашти-
рилишини истайди. Бу тарзда яшаш жуда қийин-ку...»

— Мабодо чўлга юбориб таъзимни бермоқчи эмас-
мисиз дейман-да,— деди Камол ҳамон жилмаганча.—
Лекин мен бари бир фикримдан қайтмайман.

— Шунақами?— Маликанинг кўзларида қаҳрли бир
ифода пайдо бўлди. Лаблари пирпиради. Нақш олмадек
юзи билинар-билимас оқарди.— Шунини яхши билиб қў-
йингки, сизга ўхшаган битта яримта одамнинг фикри ҳеч
нарсани ўзгартирмайди. Сиз ўзингизча давр суръатига,
замон талабига қарши чиқмоқчи бўляпсиз.

— Ҳечам унақа эмас,— шоша-пиша унинг гапини
бўлди Камол.— Мен фақат табиат эҳсонини асраб-авай-
лаш...

— Сиз инсон табиатга тобе эмас, ҳоким бўлиши ке-

рак, деган давр шиорини ҳали ҳам англаб етмаганга ўхшайсиз-ку.

«Тўти, худди тўтининг ўзгинаси,— алам билан хаёлидан кечирди Камол.— Нимани ўргатишган бўлса шунинг ўзинигина такрорлайди. Мушоҳада қилиб кўрмайди. Ё тавба!..»

— Инсон табиатнинг фарзанди, опа,— деди Камол бирдан ўйчан, ҳатто маъюс тортиб.— Унга зўравонлик қилганларнинг юзи қора бўлади.

— Кимнинг юзи ёруғ бўлади, кимникига қора чапланади — буни келажак кўрсатади. Сиз бировларнинг ташвишини чекмай қўя қолинг,— Малика совуққонлик билан унинг гапини бўлди.

— Лекин мен бари бир ўз фикримда қоламан,— Камол оғир тин олди.— Агар ранжимасангиз юқорироқ идорадагиларга ҳам айтиб кўраман.

Маликанинг кўзларида, лаблари атрофида масхараомуз табассум пайдо бўлди.

— Бир марта дакки еганингиз камлик қилибди шекилли, а?

— Илқилган курашга тўймас, деганлар,— Камол кўндан бери кўнглига тугиб юрган ниятини айта олганидан қувониб кетди.— Балки обком секретари фикримни ёқлар. Агар янглишаётган бўлсам, хатоимни тушунтирар.

— Майли, ўзингиз биласиз.— Малика бош ирғади.— Лекин тазйиққа учрайдиган бўлсангиз мен сизга ҳимоячи бўлолмайман.

— Бўпти, келишдик,— деди Камол эшик томонга юзлана туриб.— Чулга қачон кетишим керак?

— Эртага,— Малика столни айланиб ўтди-да, қўлини узатди.— Ишларингизга муваффақият, сифдош.

Камол раисанинг оппоқ, тикмачоқ қўлига қараб қўйди-да, беихтиёр ўзининг бесунақай кафтига кўз ташлади. Нигоҳини яна раисанинг ҳавода муаллақ турган қўлига кўчирди. Худди офтоб кўрмаган тамтам қизларнинг қўлига ўхшайди. Камол кафтини қўйлагига суртди. Аммо раисанинг қўлини олмади. Шарт бурилиб чиқиб кетди.

* * *

Эшик ёпилганидан кейингина Маликанинг ҳуши ўзига келди. Қўли ҳамон ҳавода муаллақ турганини, ҳеч қачон бундай ўсал аҳволга тушмаганини англади-ю, пешонасидан муздек тер чиқиб кетди. Икки қўли жонсиз

шалвираб икки ёнига тушди. Оёқларидан дармон кетди. Эшикдан кираверишдаги стуллардан бирига беҳол чўкди.

Унинг қўлини олмади-я. Колхоз раисаси билан қўл олишиб хайрлашишни истамасди. Қачондан бери у бунчалик калондимоғ бўлиб қолди? Нимасига ишониб шишинади? Хўш, нимасига? Бор-йўғи агроном бўлса. Энди агроном ҳам эмас, бригадир. Тагин овлоқ бир чўлда. Бу дупёда унинг борлигини биров ё билади, ё йўқ. Агар Малика истаса уни чўлдан бир қадам ҳам жилдирмай қўйиши мумкин. Ҳатто қишлоққа ҳам йўлатмайди. Юради чўли-биёбонда юмронқозиғу калтакесакка ошно бўлиб. Агар бугунги ишини Халил ака билсами, нақ қиёмат кунини бошига солади. Кейин масала талашиш у ёқда турсин, ҳатто ўзининг отини ҳам тополмай қолади.

Киши аччиқ устида не қабоҳатларни ўйламайди. Арзимаган бир гуноҳи учун бировни жувонмарг қилиб юборишгача боради. Бироқ билмайдики, бировни жазолайман деб ўзи ҳам жуда катта хатога йўл қўяди. Агар инсон ҳар қандай шаронгда туйғуларини жиловлай олса, ҳаётда бегуноҳ одам бўлмаслигини, бундай хислат фақат фаришталаргагина хос эканини англаб етади. Бировни айбитаётган одам ўзи ҳам кимнингдир олдида айбдорлигини ҳис этади. Афсуски...

Малика ҳозир интиқом ўти билан ёнарди. У таҳқирланган иззат-нафси учун қандай қилиб бўлмасин Камолдан қасд олишни ўйларди. Лекин қандай қилиб? Ҳозиргина унга жазо берди — чўлга бадарға қилди. Ўз майлича агрономликдан олди. Лекин ҳозирги айби учун бу жазолар камдек туюларди.

Унинг қўлини олмасди-я. Қўлини ушлаш эмас, илтифот қилиб биттагина қиё боқинишга зор бўлиб юрганлар осмунчами? Бундай нарсаларга фаҳми-фаросати етармиди унинг. Дала-дашда юравериб тўқим табиат бўлиб кетган-да. Ойда-йилда бир марта шаҳар кўрса кўралаи, бўлмаса йўқ. Телевизор томоша қилишга ҳам вақти бўлмайди. Кечгача дала кезади. Кечқурун идорага келиб кўндалик қилинган ишлар ҳақида ҳисобот беради. То уйига етиб боргунича ярим кеча бўлади. Мана шунда таҳлил йил ун икки ой худди жувозга қўшилган отдек бир хилда ишлаб, бир хилда яшаб юрган одамдан нима кутса бўлади? Унда қўполлиғу нодонликдан бўлак ҳеч нарса йўқ.

Малика ҳали ҳам ўзини босиб ололмасди. Ҳамон

ғашга тегадиган бир титроқ чангалидан қутилолмасди. Титроқни енгиш ниятида стул қиррасини қаттиқ тутамлади. То ёғочнинг қирралари бармоқларига ботиб оғриқ турмагунича қўйиб юбормади. Сўнг бошини орқага ташлаб деворга суянди. Рўпарасидаги деразадан қийғос гуллаган ўрик кўриниб турарди. Нафармон гулбарглар битта-битта узилиб, ерга тўшаларди. Худди қор учқуни лаётганга ўхшайди. Қор учқунилаб турган пайтда кишида ёлғиз қолиб хаёл суриш истаги туғилади. Гоҳ ўтмиш хотираларини варақлагинг, гоҳ ширин орзуларга эрк бергинг келади. Малика ўрик шохларига қўнган капалакчаларнинг бир-бирлаб пастга энишини томоша қиларкан, талай йиллар илгари содир бўлган бир воқеани эслади.

Саккизинчи синфда ўқишарди шекилли ўшанда. Довуччаларга сув йиғилиб, айни хуштаъм бўлиб қолган эди. Бир куни Тўхтамурод деган синфдоши унга довучча олиб келди. Малика ҳали раҳмат айтиб улгурмаган ҳам эдики, бирдан ёнида Камол пайдо бўлди. Ҳе йўқ, бе йўқ, бир уриб Тўхтамуроднинг кўзини кўкартириб юборди. Бу қилмиши учун синф раҳбаридан ҳам, мактаб директоридан ҳам озмунча гап эшитмади. Лекин у Тўхтамуродни нега урганининг сабабини ҳеч кимга айтмади. Бунинг сабабини ёлғиз Маликагина биларди. Камол Маликани яхши кўрарди. Уни ҳаммадан қизганиб, ўзича муҳофаза қилиб юрарди. Унинг атрофида гирдикапалак бўлиб юргани қизга хушёқар, аммо бирор илтифот кўрсатиб бахтиёр этмасди. Лоақал Камолнинг ўзи билан бир партада ўтиришига ҳам унамаган. У Камолни камгап, мингаймаслиги учун ёқтирмасди. Бошқа болалар қаёқдаги гапларни айтиб одамнинг ичагини узишади. У бўлса тумшайгани-тумшайган...

Ўша воқеанинг эртасига Камол бир халта довучча олиб келди. Тўғри Маликанинг олдига борди-да, катта бўз халтани парта устига қўйди. Синфни тўлдириб турган болалар кулиб юборишди.

— Бу нима?— деб сўради Малика бўз халтага жирканиб қараркан.

— Довучча,— деди Камол худди мушкул бир вазифани қойиллатиб ўринлатган одамдек оғзини тўлдириб.

— Менга довучча керак эмас,— Малика халтани олиб Камолнинг қўлига тутқазди.— Бекорга овора бўлсан.

Камол мулзам бўлиб қолди. У қилган ишидан Мали-

ка хурсанл бўлади деб ўйлаган эди. Кўнгил учун халтанинг оғзини очиб ҳам кўрмади. Кўрса оғзининг суви келарди. Камол колхоз боғидаги довуччаларнинг энг сархилини ўғирлаб келган эди. Камол бенхтиёр Тўхтамуродга қараб қўйди. Кеча унинг довуччасини олдинг-ку, демоқчи бўлди-ю, бу гапи бачканалик бўлишини сезиб фикридан қайтди.

— Олмайсанми?— аччиги чиққанидан худди илондек вишиллаб сўради Камол.

Малика кескин бош чайқади. Болаларнинг дами ичига тушиб кетди. У синфдаги болаларнинг энг кучлиси бўлгани учун ҳамма ундан ҳайнқарди. Камол бир қўлидаги халтага, бир Маликага қаради-да, тарс-турс юриб дераза олдига келди. Деразанинг бир тавақасини ланг очиб, халтани ҳовли ўртасига улоқтирди. Ерга тўп этиб тушган халтанинг чоки сўкилди. Йирик-йирик довуччалар ер билан битта бўлиб сочилиб кетди. Зум ўтмай синфга билагига қизил латта боғлаган навбатчи ўқитувчи кириб келди. У Камолнинг қўлогини чўзганича директорнинг хонасига опкириб кетди. Лекин у ердан чиққач, Камол дарсга кирмади.

Ўшанда директор уни нима деб қойганини Малика ҳалигача билмайди...

Малика бир-бир босиб дераза олдига келди. Ташқарида кун чарақлаб турибди. Октябр ўйга чиқиб, бирпас турсанг қуёш нурлари дилингдаги бор губорларингни эритиб, йўқ қилиб юборадигандек туюлади. Ҳозир табиатнинг ўзида бир мунавварлик бор. Ариқ бўйларини худди атайлаб сепилгандек бир текис майса қоплаган. Майсаларга ўрикнинг шохларидан учиб тушган оч-қизғиш капалакчалар қўниб туришибди. Гулбаргларнинг сувга тушганлари эса ҳар жой-ҳар жойга тўпланиб қолган. Улар аллақачон ўзининг хусну тароватини йўқотган, хору хасга аралашиб ифлосланиб кетган эди.

«Агар ўзининг чиройини сақлолмаса ҳатто гул ҳам хунук,— дея хаёлидан кечирди Малика.— Одам-чи? У гулдан ҳам нозик-ку. Агар у одамгарчилигини йўқотса, ҳаммага шумшук кўриниб қолади».

Малика Камолни назарда тутиб шундай қарорга келди. Унингча собиқ синфдоши борган сари инжиқ, ўзини ҳаммадан ақллироқ деб ҳисоблайдиган бўлиб қолди. Нега боғчанинг ҳовлисига пахта эктирдинг, деб келгани ўзини инсонпарвар қилиб кўрсатишга уринишдан бошқа нарсаси эмас-ку. Боғчанинг ҳовлисига пахта экиб бўлмас-

лигини наҳотки, Малика билмаса. Билиб туриб эктирди. Эллик кило пахта чиқсаям майли-да. Кузда икки оёқ бир этикка тикилиб қолганда ҳарна планнинг бир чети-га ямоқ бўлади. У фақат ўз манфаатини ўйлаб шундай қилгани йўқ-ку. Буни ҳеч ким билмаганда ҳам Камол яхши билиши керак. Кузда, пахта масаласи кун тартибига чиққан пайтда қандай одамгарчиликлар қилганининг биров суриштирмайди. Белгиланган миқдордаги пахтани ўз вақтида топширишининг талаб қилишади. У чоғда пахта туфайли йўл қўйган баъзи камчиликларинг ҳам кўзга кўринмайди. Мабодо гуноҳинг фош бўлиб қолган тақдирда ҳам бари бир кечиришади. Ҳар қандай йўл билан бўлса-да, пахта планини бажарсанг бас. Буни Камол яхши билади. Била туриб ўзини инсонпарвар қилиб кўрсатмоқчи. У азалдан Малика билан ўчакишади. Унинг синфда ўқишаётганларида бир куни район марказига кинога боришганди. Кинодан чиқишганида Тўхтамурод Маликанинг папкасини кўтариб олмоқчи бўлди. Шунда Камол ўртага суқилди-ю, унга қизнинг папкасини олдирмади. «Ўзи кўтарсин,— деганди у тўнгиллаб. — Ҳалитдан юкини бировларга кўтартирса, нарироққа бориб кимгадир опичлаб юрадиган бўлади». Худога шукур, ҳалигача Малика бировга оғирини солгани йўқ. Зуваласи каттароқ узилган эканми, доим ундан бир поғона юқориюқ юрди. Камол сувчига шогирд тушганида, Малика механизаторлар курсига кирди. Бир йилдан кейин звено бошлиғи бўлди. Кейин бригадирликка кўтарилди. Камол ўша-ўша сувчилигича юраверди. Фақат ўқишни тугатган йили агрономликка тайинланди. Ўша йилнинг охирига бориб Малика тафтишком бўлди. Кейин раисаликка сайланди.

Йил охирига бориб бир кишини Меҳнат Қаҳрамонлигига тавсия этишларини сўрашди. Малика ўйлаб ўтирмасданоқ ўз номзодини кўрсатмоқчи эди, бироқ райкомдагилар унинг илдинини пучга чиқаришди. Бу унвонга юқори ҳосил олаётган бригадирлардан бирини тавсия этиш керак экан. У ўз ўрнига тайинланган бригадирнинг ҳужжатларини ноилжоб обориб топширди. Камол буларни қайдан билсин. Ўша бригадирнинг олмиғина костюмида ярқираб турган Олтин юлдуз унинг кўксини беаши керак эди. Агар ўшанда Қаҳрамон бўлиб кетганида одамлар соясига кўрпача солишарди. Фақат райкомдагилар эмас, юқоридагилар ҳам у билан ҳисоблашишарди. Афсуски...